

Guss Mattsson rundar Kap

En herre for till Zanzibar, kapitel IX

Grundandet av denna tidskrift var en av Guss Mattssons bragder inom publicistiken. De blev många. Hans sista samlade journalistiska insats var de tjugo resebrev som han sände till sin tidning *Dagens Press* sommaren 1914. Breven skrevs under en resa med s/s Tabora, Reichspostdampfer, ett av tre fartyg i Deutsche Ost-Afrika-Linies turtrafik. Resemedlen hade infunnit sig från en för Mattsson okänd gynnare, sedermera avslöjad som Hjördis Ahlström, björneborgsk industrialistdotter.

Donatrix' goda syfte var att med oceanluft motverka Mattssons snabbt framskridande tuberkulos. Färden skulle gå från och till Hamburg, rundande Afrika. Den blev på hälft. Halvannen månad räckte turen innan den stäcktes av världskriget och resenären fick lov att vända om i Zanzibar. Returen gick på brittisk köl till Liverpool. Med en flitigt rökande indisk hyttkamrat förbyttes hälsoresan i sin motsats och i november var Mattsson död.

Hamnarna på vägen var Lisabon, Santa Cruz de Tenerife, Lobito, Mossamedes, Svakopmund, Lüderitzbucht, Kapstaden, Port Elizabeth, East London, Durban, Lourenço Marques, Beira, Chinde, Moçambique och Daressalam. Alla strandhugg gick inte till kaj. Kustrevlar och flyttbankar kunde kräva ankring så långt ute till havs att kusten knappt syntes. För att gå i land krävdes då flera omstuvningar i allt mindre båtar, och som sista

etapp persontransport genom strandvattnet på två bärares axlar. Metoden benämns av Mattsson "att rida neger".

Men mest var man ju till havs, och till brevens bästa kryddning hör att s/s Tabora för den urbant kåserande Mattsson förvisso är en postångare men också ett narrskepp. Dettas regler och kutymmer avvinns mycket löje, liksom dess passagerare och besättning, som med rollfack och artistnamn dras in i spelet. Så blir den fotograferande medresenären från Kamerun självfallet Kamerullan.

Substansen i breven är ändå den afrikabild de förmedlar. Naturvetaren Mattsson, kemilärare och enligt egen beskrivning "skallig peruk", strör in mycken realia om raser och kuster och floder och naturresurser. Den politiska kommentatorn Matts-

son noterar de politiska möjligheter och riskmoment som Afrikas tillgångar tornat upp för Europas kolonialmakter. I tyska Südwest (dagens Namibia) får han höra om skotten i Sarajevo, men mycket mer vet breven inte om tidskeendet. Väl kom-

men till Beira skriver han att han till sin förvåning ser att man kan leva utan tidningar. Detta ska alltså hans tidnings läsare veta.

Den perfekta storm som var i antågande finns alltså inte i breven, som snarare kan läsas som en glad kavalkad av stämningar från *la belle époque*,

*S/S Tabora, Guss Mattssons fartyg under resan runt Afrika.
Bild ur En herre for till Zanzibar.*

den långa stiltjen före kriget; glad är kavalkaden också helt enkelt därför att Mattsson var så glad att komma ut till havs. I dag är det kanske mest tankeväckande med breven hur ogenerat märkta av tidsandan de är. Man blir illa nödd att besinna hur naturligt varje tidsanda ter sig att andas in, vilken tiden än är. Just nu andas vi in vår. Mattsson var vetenskapsman, rationalist, kringsynt, argusögd polyhistor – och zeitgeistbekäjad.

Brev meddelar sig ur ett upplevt presens, så ock de mattssonska. De naglar fast ett nu. Som i bärnsten bevarar de en god dos av epokens fördomar och förgivettaganden, i dag förgripliga, vare sig de tas som arroganta eller aningslösa. Mattsson synes ha haft sinne för den vite mannens börda, burens av *the master race*. Som iakttagare av imperiebyggen var han imponerad. Rent trollbunden kunde han bli av individer som byggde imperier. Störst av dem alla var Cecil John Rhodes, och det är till Rhodes minnestempel vid Kapstaden han vallfärdar i slutet av det brev vi har hämtat ur arkivet. Det finns brev som är lustigare, spetsigare, som reflekterar, panorerer eller fantiserar bättre, men detta är unikt i sin exalterade betagenhet. Här håller Mattsson andakt inför ett unikum.

Rhodes hade dött 1902. Samma år, ett dussin år före den mattssonska vallfarten, började The Rhodes Trust ge en utskuren del av den globala eliten stipendier för vistelse i Oxford. Dessa har beskrivits som klotets mest glorrika studiestöd och de har förvisso gjort stor nytta. Att medlen för ändamålet var skurna ur svarta sydafrikanska diamantgruvarbetarnes ryggar har på sistone, och särskilt efter kvävningen av George Floyd, uppmärksammats stort. University of Cape Town flyttade bort sin Rhodesstaty 2015. Oriel College i Oxford hann i år rösta för att fjärma sin, men ska ännu dryfta saken. Själv sov jag 2011 på ett schangdobelt hotell vid namn Mandela Rhodes Place i Kapstaden. Namnkombinationen skavde som en ärta under madrassen.

Så kan man bara inte heta, tänkte jag. Men det kan man alltså. Redan då sekelminnet av Rhodes död begicks grundades The Mandela Rhodes Foundation av Mandela i partnerskap med The Rhodes Trust. Syftet var *reconciliation and reparation*, för-

soning och skadestånd: en del av Rhodes förmögenhet skulle på så sätt återföras till dess ursprung i Afrika. Att föra samman dessa två namn sluter en historisk cirkel, sa Nelson Mandela.

Mattssons brev utkom i bokform redan 1914, med titeln *En herre för till Zanzibar*. Arkivtexten är därifrån, och hela boken kan läsas i Nationalbibliotekets propra digitalisering, som finns på nätet.¹ Boken nådde snabbt åtta upplagor och den stod länge stadigt i otaliga finlandssvenska bokhyllor. Den gick bra också i en raskt förfärdigad finsk översättning av Joel Lehtonen.

En viktig sak har undgått den läsande allmänheten, och det är att boken med sina sexton kapitel inte alls är identisk med resebreven i tidningen, det vill säga de tjugo epistlar som under rubriken ”En tur om hörnet” – med hörnet avsågs Afrikas somaliska horn – ingått i *Dagens Press*. Uppskattningsvis 10–15 % är struket, av en Mattsson som var dödsjuk och kanske inte alltid strök det mest försumbara. Just i kapitlet från Kap har rödpennan gått mildt fram, i boken saknas egentligen bara ett citat av Sir Francis Drake som hyllar traktens skönhet. Större är faktiskt skillnaderna mellan manus i blyerts och tidningstext. Ett par ytterligare bugningar för Rhodes ströks innan de sändes iväg till bladet. – Brevmanuskripten finns bitvis bevarade i Guss Mattsson-samlingen på Åbo Akademis bibliotek.

Dagens Press finns på nätet i Nationalbibliotekets tidningsarkiv, men läsbarheten är inte den bästa.² Breven är under arbete för digital utgivning på SLS som optiskt konverterad text (OCR). Tillsammans med inledande artiklar och kommentarer ska nu vår herres resa till Zanzibar återuppstå i helfigur. Som bonusmaterial kan jag utlova en okänd text av Mattsson. I den utför han s/s Taboras ekvatorialdop. Det sker i egenskap av Neptuni bemyndigade medicus, och på myndigt rimmad tyska. Det går hett till.

CLAS ZILLIACUS

1 <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fd2016-00011263>

2 Resebreven publicerades på söndagar från och med 14.6.1914, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/782504?page=2>